

DOSOFTEI, PRIMUL ȘI CEL MAI MARE POET ROMÂN DE PÂNĂ LA EMINESCU*¹

EUGEN MUNTEANU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
eugenmunteanu@hotmail.com

Abstract: 350 years ago, in 1673, at the Uniev monastery in Poland (currently in the Lvov region of western Ukraine), the *Psalter in verse* was printed, compiled and edited by Dosoftei, metropolitan of Moldavia and one of the most important scholars of the old Romanian culture. His biography and imposing ecclesiastical literary work can be today, with the help of the net, easily understood by any person interested in knowing and assuming the essential strands of Romanian culture. Consequently, I will not linger with details regarding the life and activity of a truly fabulous character of the cultural history of Romanians. An admirer of this great personality, I have been striving for several decades to deepen the dimensions of his creation. The anniversary of 350 years since the appearance of *the Psalter in verse* of the man who was officially declared, in 2005, holy hierarch of the Romanian Orthodox Church, gave me the opportunity to affirm the conviction formulated in the title of this article. In the series that follows, without major editorial changes, I resume some of my various public interventions on this subject².

Keywords: Dosoftei, Romanian Orthodox Church, aposcorachință, Psalter in verse.

Trimițând câtorva dintre prietenii mei intelectuali, dar nu filologi, doi-trei psalmi din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, chiar dintre aceia pe care doamna Teodora Stanciu a avut amabilitatea să-i transmită, în lectura mea, pe postul de radio Trinitas, am avut surpriza unor reacții foarte, foarte incitante, care m-au determinat să formulez, pe scurt, răspunsul la unele dintre obiectiile sau întrebările pe care mi le-au pus acești prieteni. Mai întâi, unii mi-au declarat că, ascultându-mă, au o impresie foarte stranie, au impresia că ceea ce aud pare să fie ceva românește, dar este deopotrivă și ceva care e altfel românește decât obișnuim noi să credem că este limba română. În același timp, mi-au mai spus

* *Dosoftei, the First and Greatest Romanian Poet up to Eminescu*

¹ Această lucrare a fost prezentată în cadrul conferințelor plenare ale Simpozionului Internațional „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”, ediția a XII-a (18-20 mai 2023), cu titlul *Psaltirea în versuri a Mitropolitului Dosoftei, trepte ale inventivității poetice*.

² O variantă a acestei comunicări a apărut în „Ziarul de Iași” (27 mai 2023). Aceasta poate fi accesată la: <https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/dosoftei-primul-si-cel-mai-mare-poet-roman-de-pana-la-eminescu-i--353960.html>.

acești prieteni, ei au fost șocați de felul incantatoriu, adică pe un ton oarecum cântat, în care eu am recitat psalmii lui Dosoftei. Și, în fine, o altă observație s-ar rezuma la întrebarea (retorică?): Oare chiar atât de multe cuvinte necunoscute nouă astăzi trebuie să fi fost în limba veche sau, poate, doar în limba lui Dosoftei? Am să încerc să dau răspunsuri pe scurt la aceste observații, răspunsuri care, eventual, ar putea interesa și pe unii dintre eventualii mei cititori.

Mai întâi, câte ceva despre aspectul straniu al limbii lui Dosoftei. Cum voi avea prilejul să argumentez mai pe larg în continuare, așa-zisa stranietate a limbii lui Dosoftei nu este neapărat rezultatul unei origini străine (aromânești? polone?) a mitropolitului-poet, sau al necunoașterii limbii române! Avem de a face, cred, cu rezultatul unei opțiuni deliberate din partea poetului. El dorea să facă din limba strămoșilor săi o limba poetică, adică altceva decât este limba uzuală. Dimitrie Barilă (numele său de mirean!) nu făcea astfel altceva decât ceea ce fac dintotdeauna poeții autentici, de la Homer până astăzi, adică, după formula memorabilă a unuia dintre ei, să dea un înțeles mai curat cuvintelor neamului său („Donner un sens plus pur aux mots de la tribu.” – Mallarmé). Cu alte cuvinte – idee pe care o voi relua mereu în continuare –, Dosoftei era pe deplin conștient că limba poetică nu poate fi decât altfel decât este limba obișnuită, de toate zilele! Dacă înțelegem și acceptăm această idee, găsim răspunsul corect și la obiecția privind tonalitatea „cântată” a felului în care recit psalmii dosofteieni. Pe scurt, cred că poezia înseamnă nu doar metaforă și noutate expresivă absolută, ci implică, deopotrivă, și o intonație solemnă, un fel de modulație specifică, asemenea celeia cu care vechii aezi ai Eladei sau împăratul-poet David își rosteau cântările. Din nefericire, după părerea mea, cei mai mulți dintre actorii noștri, chiar și cei mai mari, nu știu să recite poezie, fiindcă ei o recită ca și cum ar citi proză, o proză mai specială. Poezia nu e proză, poezia este incantație, e melodicitate, declamație sau scandare! După cum spunea un ilustru stilistician structuralist, forma poeziei face parte din chiar substanța ei, din înțelesurile ei. În poezie, forma nu este deloc indiferentă. Prin urmare, noi știm, avem abundente indicii și informații în acest sens, că poeții în vechime și poeții, în general, își intonau poeziile, nu le citeau în mod neutru, fie chiar și ca pe o pagină de proză artistică.

Cât privește abundența cuvintelor stranii sau necunoscute astăzi din poezia lui Dosoftei, aceasta este, într-adevăr, o problemă. Este însă o problemă care se poate rezolva, dar numai prin studiu! Cine vrea să ajungă la înțelegerea poeziei lui Dosoftei va trebui să se supună de bunăvoie unui exercițiu de cunoaștere a limbii lui. Are la îndemână, în acest scop, un excelent instrument, și anume ediția științifică a *Psaltirii* în versuri, datorată reputatului filolog Nicolae A. Ursu, tipărită mai întâi la Iași în 1973, sub auspiciile Mitropoliei Moldovei și Bucovinei și într-un format „de lux” și reluată în 1978, la Editura Minerva, cu întregul aparat critic necesar. Ambele ediții sunt dotate cu un glosar foarte bogat, unde cititorul poate găsi toate explicațiile lexicale dorite. După ce ajungi

să înțelegi acele cuvinte mai rare, începi să îți și asumi poezia respectivă, cu toate ale ei, cu acele cuvinte care nu pot fi înlocuite, care nu pot fi nici altfel rostite decât așa cum erau ele rostite. În plus, cum voi detalia iarăși în continuare, Dosoftei avea unele trăsături dialectale ale limbii sale, și la nivel fonetic, și la nivel morfologic, și la nivel lexical. Desigur că, în esența ei, prin structura ei gramaticală și lexicul ei fundamental, limba lui Dosoftei nu este altceva decât limba comună a tuturor românilor, așa cum s-a fixat ea de peste o mie de ani.

Sfântul Ierarh Dosoftei (1624-1693), mitropolit al Moldovei

Înainte de a continua, cred că ar fi interesant pentru cititori să primească *in extenso* textul de pe pagina de titlu, transcris din scrierea chirilică a vremii în (orto)grafia actuală, cu păstrarea strictă a particularităților de limbă ale epocii și ale autorului:

PSĂLTIRE a svîntului proroc David, pre limbă rumânească, cu zisa și cu toată cheltuiala prealuminatului întru Iisus Hristos Ioan Ștefan Petră Voievoda, domnul Țării Moldovei, din Svintele Scripturi a Svînților Părinți, dăscalilor Svintei Besearici, cu lungă osteneală în mulți ai socotită și cercată prin svintele cărți și de-aciaa pre verșuri tocmită în cinci ai foarte cu osîrdie mare de smeritul

Dosoftei, mitropolitul de Țara Moldovei. S-a dat la lumină cu ajutorul tiparului la Mănăstirea Uniev, în anul de la facerea lumii 7181 [= 1674].

Ultima propoziție este scrisă în limba slavonă, limba întrebuițată (încă) de români în biserică, în acea vreme. Marele poet avea atunci în jur de 50 de ani și era de trei ani mitropolit al Moldovei, după ce fusese mai întâi monah la Probota, apoi episcop de Huși și episcop de Roman.

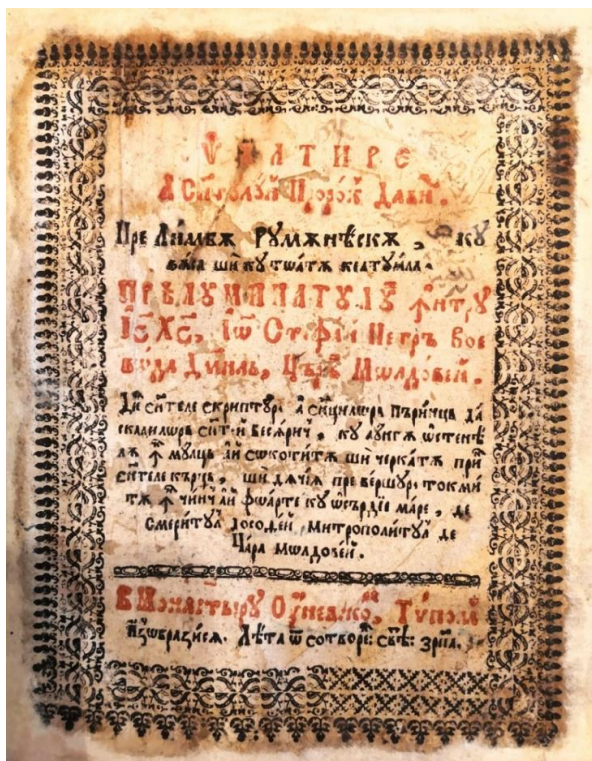
Câteva cuvinte acum, mai generale, despre locul lui Dosoftei în istoria culturii românești și despre contribuția sa la ceea ce înseamnă dinamica creatoare a limbii române în perspectivă istorică. Pentru climatul poliglot favorabil multiplelor interferențe lingvistice în care s-a definitivat formarea vechii române literare până la sfârșitul secolului al XVII-lea, poate chiar până la jumătatea celui care va urma, al XVIII-lea, activitatea de traducător, de autor original și de editor a lui Dosoftei are valoarea unui adevărat model. Nu doar mărturii directe, precum cea din cunoscutul portret făcut marelui mitropolit de către cronicarul Ion Neculce în letopisețul său („Acest Dosofteiu mitropolit nu era om prostu de felul lui, și era neam de mazil, prè învățat, multe limbi știè: elineaste, lătimeaste, sloveneaste și altă adîncă carte și învățatură, deplin călugăr și cucernic și blînd ca un miel. În țara noastră pe ceasta vreme nu este om ca acela.”), ci și vasta și variata sa operă scrisă în sine, ne pun în fața unui adevărat polihistor, adică a unui erudit cu o uluitoare disponibilitate creatoare în planul discursului teologic, al imaginarului poetic și al disponibilităților expresive ale limbii. Cunoscând și utilizând fluent și în egală măsură greaca, slavona, latina și polona, pe care le învățase sistematic în adolescență la Școala Frăției Ortodoxe din Lvov și le adâncise mai apoi prin studiul propriu permanent, Dosoftei include și limba română într-un adevărat sistem de interferențe lingvistice, extrem de propice transferului masiv de structuri conceptuale, frazeologice, sintactice și stilistice din limbile clasice către o limbă literară încă în formare, cum era limba română. Abundența notelor, comentariilor, gloselor cu conținut filologic-exegetic, istoric sau lingvistic și a „tâlcurilor” teologice sau filosofice, alternarea pasajelor traduse sau compilate cu cele originale, trecerea de la un registru stilistic la altul, toate conferă operelor românești ale lui Dosoftei un aspect particular, inconfundabil. Există, am putea spune, o „marcă Dosoftei” inconfundabilă.

S-a presupus, în trecut, că Dosoftei ar fi fost grec, ucrainean sau aromân și că ar fi învățat limba română mai târziu, de aceea, cum spunea un cunoscut istoric literar, Ștefan Ciobanu, „limba scrierilor sale n-are cursivitatea și frumusețea limbii lui Varlaam sau a cronicarilor noștri”. Pușcariu însuși, istoric literar și mare lingvist, era de părere că Dosoftei „împrumută fără multă alegere cuvinte din limbile originalelor sale și [...] are un număr cam mare de latinisme”. Voi reveni, poate, ulterior, asupra acestor deficiențe în receptarea specificului limbii lui Dosoftei. Mă mulțumesc în acest context să menționez că

profesorii mei ieșeni, Alexandru Andriescu și N. A. Ursu, care s-au ocupat sistematic și îndelung de editarea și comentarea operelor lui Dosoftei, au stabilit că, de fapt, după cum spune și Neculce însuși, era „neam de mazil”, adică era român get-beget, de fapt un ardelean ai cărui părinți veniseră, ca atât de mulți alți ardeleni, peste munți, în Moldova. Atunci, cum s-ar explica aspectul „forțat” sau „nefiresc” al limbii sale, care atrage atenția multora și pe unii îi împiedică de la lectură? Răspunsul corect nu poate fi formulat, după părerea mea, decât luând în considerare ipoteza unei opțiuni intenționate sau, cel puțin, semiconștiente, din partea lui Dosoftei, de a scrie altfel decât se vorbește, de a diferenția limba scrisă de graiul popular, conform principiului clasic (actualizat și în epoca barocă, unde devine un adevărat principiu al creației artistice – și să nu uităm că Dosoftei a trăit în această epocă barocă, a aparținut acestui eon al barocului european) potrivit căruia este nevoie de o opoziție între stilul înalt (reclamat de caracterul sacral al textelor prelucrate) și cel umil, al limbii de toate zilele. Luând în seamă acest principiu, fără îndoială că opțiunea lui Dosoftei începe să devină mai inteligibilă. Numeroasele însemnări de pe manuscrisele sale, care sunt redactate în „limbajul curent”, necultivat, să zicem, sau nu așa de elevat, ne atestă că Dosoftei stăpânea bine, chiar foarte bine, și vorbirea populară și că el se autocenzura atunci când elabora texte literare, în marea lor majoritate cu conținut creștin. Este deci vorba nu doar de scrierile sale în proză, ci și, cu atât mai mult, de *Psaltirea în versuri*.

Interesant este, de asemenea, să constatăm că glosele explicative, mai frecvente la Dosoftei decât la oricare din autorii literaturii române vechi, pot fi interpretate tot așa, ca un indiciu al conștientizării unui program de „înnobilare” intensivă a vocabularului și a sintaxei poetice în limba română.

Un exemplu interesant pentru acest tip de disponibilitate creatoare extremă îl găsim chiar în *Psaltirea pre versuri tocmită*. Este vorba de creația lexicală *aposciorachință*, folosită de Dosoftei în Psalmul 26, unde citim: „Și te voi cerca-te cu față curată/ Să-ț vâdz svînta față și prea luminată. Nu-ț ascunde, Doamne, fața precinstită; Nu fugi de mine la vreme cumplită,/ Ce-m trimite, Doamne, a ta socotință,/ Să nu duc delungul aposciorachință.”. Cuvântul este perfect necunoscut tuturor cititorilor obișnuiți, fiindcă este o creație ad-hoc a lui Dosoftei. Abia după ce îi înțelegem sensul, ne dăm seama de splendoarea metaforică a întregului context. Pentru aceasta, Dosoftei își ajută el însuși cititorul, deoarece, într-o notă marginală, chiar în ediția tipărită la Uniev, în 1673, poetul inserează explicația următoare: „Aposciorachință să chiamă că-ș părăsăște corbul puii, pînă-s cu fulgi albi, de nu-i hrănește, că nu să-ncrede.”

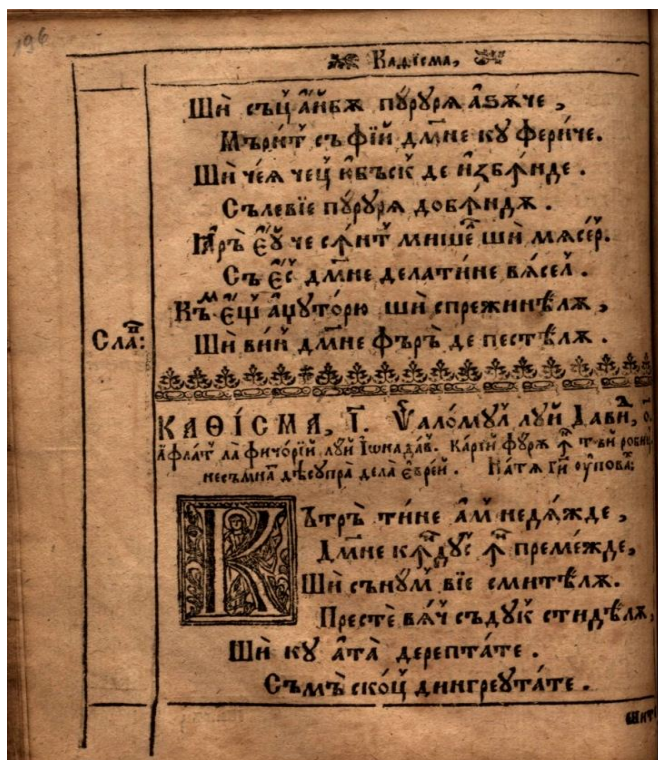
Dosoftei, *Paltirea în versuri*, Unieiv, 1673, pagina de titlu

Într-o versiune manuscrisă anterioară a aceluiași text, adnotată, de asemenea, marginal de Dosoftei, explicația este puțin mai amplă: „Spun pentru corbul că, deaca scoate pui, îi hrănește până fac fulgi, și-i părăsește unde-s albi, că să-ndoiește pre corbișă. Atunce ei țipă că n-au hrană, pînă fac pană neagră. Atuncea de-acii să-ncrede corbul de-i hrănește. Aceea este aposcorachință”. Ce am putea înțelege din această lungă explicație a lui Dosoftei, formulată, după cum se vede, în două variante? Repet, eu aș interpreta aici intenția lui Dosoftei de a face perceptibil pentru cititorul român sensul unui cuvânt creat de el printr-un procedeu cu totul neobișnuit, cu o voință de autonomiza limba poetică până la marginile extreme ale inteligibilității. În orice caz, nu avem aici unul din procedeele clasice gramaticale de îmbogățire a vocabularului, ci am putea spune că avem de a face cu un fel de forjare ingenioasă, un artificiu poetic șocant. Eruditul poliglot, dotat cu spiritul ludic specific marilor poeți, pornește de la un verb grecesc, ἀποσκορακίζω, căruia poetul i-a adăugat sufixul substantival românesc *-ință*. Consultând dicționarele limbii grecești, aflăm că verbul ἀποσκορακίζω vine de la substantivul κόραξ, numele corbului în greacă, și are semnificația literală ‘a te comporta ca un corb’, adică, de fapt,

după cum glosează lexicograful francez „chasser avec colère ou mépris”, „a alunga cu mânie sau dispreț”, după cum face corbul mânios din pricina suspiciunii de necredință conjugală a corbiței! Același dicționar cunoscut al limbii grecești, A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, înregistrează și derivatul *ἀποσκοπακισμός* în greaca Septuagintei. Termenul nu a prea fost înțeles de traducătorii Bibliei în limba română, așa încât a fost transpus destul de imprecis în versiunile biblice românești, de exemplu, prin substantivul *depărtare* sau *mustrare* (la Cornilescu), sau *certare* (în versiunea lui Radu-Galaction). Avem aici un caz de context care ne arată că Dosoftei simțea dificultatea majoră de a transpune sensul cuvântului în limba română și l-a preluat ca atare, punându-i un sufix românesc. Atât de frecvente în cărțile traduse de Dosoftei, creațiile lexicale propriu-zise sunt mai rare în pasajele care au un caracter original. Ceea ce ne indică faptul că, atunci când traducea, Dosoftei era preocupat, ca și contemporanii săi, să redea întocmai conținutul textului sacru, după străvechiul principiu formulat de Hieronymus, autorul versiunii în limba latină, după care există un mister și în ordinea cuvintelor din Sfânta Scriptură. În schimb, atunci când se exprima liber și voia să transmită o idee, un comentariu, o interpretare, Dosoftei apela la o varietate a limbii literare vorbite, mai liberă, mai puțin încorsetată de rigorile literalității. Aș cita în acest sens, și pentru frumusețea în sine a conținutului, unul din „tâlcurile” sale, un pasaj în proză din tipăritura *Parimiile preste an* (1683), un pasaj în care Dosoftei interpretează din punct de vedere teologic rugăciunea tradusă anterior din slavonă. Aș ruga pe cititorii mei să fie atenți la faptul că, deși exprimarea este mult mai cursivă decât în pasajele traduse, dominate, cum spuneam, de literalitate, nu lipsesc nici aici termenii creați, pe terenul limbii române, prin calchiere, pornind de la termeni cu încărcătură dogmatică din greacă. Pentru un nativ român cunoscător de limbă elină, creațiile lexicale dosofteiene sunt transparente, pentru că acesta cunoaște deopotrivă și radicalul grecesc, dar și materialul morfematic al limbii române. Iată, deci, acest „tâlc” scris de învățatul mitropolit:

Ádecă Domnul Hristos, cum s-au suit în ceriuri cu doăă ființe. Ființa să cheamă lătinește substanție, grecește usía, rumíneaște ființă. Că ființa iaste un lucru ce iaste. Deci toată lumea cea sus și ceastă de gios întâi nu era, și din nefiind le-au făcut Dumnădzău în ființă, ádecă le-au făcut de sînt. Noi, încă, cînd cugetăm să facem ceva, un meșterșug, de-l facem, el iaste, de nu-l facem, el nu iaste; sau cuconi, de-i facem, ei sînt ființă, iară de nu-i facem, ei nu sînt. Însă omul iaste pre lume ființă mai de-a hirea, căce că-i cugetătoriu și cuvîntăreț și cunoscători și volnic a face bine și slobod; toate le are de la Dumnădzău, carele i-au făcutu-i ființa din neființă. Iară Dumnădzău, fiind cu ființa mai presus de toată ființa, căce că Svinția sa au făcut toată ființa și firea tuturor și le-au dat a fi din ce nu era și le-au dăruit și a trăi; acela milostivul Dumnădzău au împreunat ființa sa cea dumnădzăiască cu ființa noastră ceastă omenească, că s-au născut Svinția sa de s-au făcut om deplin, în ființă în deplină în sfat și în fire, și s-au făcut unul

statul, în două ființe de firi întregi. Cu aceale îmbe firi și ființe au zburat la Părintele său ce l-au născut din ființa sa, Părintele fără maică mainte de tot veacii și de toată ființa.

Pagină din *Psaltirea în versuri a lui Dosoftei*

Pentru a înțelege mai bine uluitoarea disponibilitate creatoare din *Psaltirea în versuri*, am considerat că nu-i lipsit de interes să expun câteva din creațiile sale lexicale pe care le-am cules din operele în proză, din pasajele originale, nu traduse, ale lui Dosoftei, și anume din prefețele de la *Liturghier* (1679), de la *Viața și petrecerea sfinților* (1682), de la *Psaltirea de-nțales* (1681), de la *Parimiile preste an* (1683), pentru că asta atestă faptul că avem de-a face la Dosoftei cu un program de înnobilitare masivă și, dacă se poate, imediată a expresivității literare românești, atât în discursul teologic, cât și în limbajul poetic. Sigur că el a fost precedat de alții, ca să să spunem, n-a venit din neant! A fost precedat întâi și întâi de către Varlaam și apoi și de autorii anonimi care au tradus primele texte bisericești în limba română, cu o sută de ani înaintea lui. Totuși, la el recunoaștem această amprență specială, această amprență personală, unică, inconfundabilă. De exemplu, numai la Dosoftei găsim pentru prima dată nume abstracte, precum *ființă*, *neființă*, *fire*, *fiind*, *purcedere*, *împreunăciune*,

apoi *ipostas*, *ipostasuri*, ba chiar o creație lexicală care m-a încântat întotdeauna de câte ori am evocat-o studenților; este vorba despre încercarea sa de a explica esența celor trei ipostaze ale Treimii, creând formația nominală abstractă *al său* dintr-un pronume pe care îl articulează, în pofida regulii gramaticale! El zice *al său*, afirmând că „tatăl are al său său cu părinția și fiul are al său său cu fiia”. Să admirăm și ineditul celor două substantive abstracte *părinția* și *fiia*, în spatele cărora recunoaștem latineștile *paternitas* și *filiatio*, cu înțelesurile lor teologice de ‘faptul de a fi părinte’ și, respectiv, ‘faptul de a fi fiu’. Sigur că, astăzi, ar putea părea straniu, poate chiar amuzant unor filosofi actuali, care au la îndemână o limbă exersată de aproape două secole în discursul filosofic! Dar să ne imaginăm că lui Dosoftei, dacă voia să numească în grecește sau în latinește conceptele respective, îi era foarte ușor, dar în românește el a avut intuiția de a crea aceste formule, care apar chiar înduioșătoare. De asemenea, sinonimia terminologică este la Dosoftei fantastică! Dau numai un exemplu; pentru conceptul ‘poet’, el și-a făurit și ține la îndemână nu mai puțin de patru denumiri: *cântătoriu*, *poetic*, *peveț* și *dvoreț*, ultimele două sunt slavonisme, celălalt, din greacă și primul este românesc, derivat de la *a cânta*.

De asemenea, Dosoftei continuă și întărește o direcție terminologică activă încă în limbajul bisericesc și astăzi. Este vorba de prezența în discursul său, la toate nivelurile, a numeroaselor slavonisme tehnice, ceea ce era absolut firesc într-o epocă în care slavona era încă limbă de cult în Biserică. Noi, astăzi, câteodată, am dori parcă să uităm că, timp de cinci secole, cultura românească s-a dezvoltat în grădina lingvistică a limbii slavone, că limba slavonă a fost limba cultivată ca idiom de cultură a subțirii pături cultivate. Așa că o mulțime de asemenea slavonisme de natură tehnică le găsim întâi și întâi la Dosoftei, altele sunt preluate de la înaintași, unele sunt și astăzi în uz, altele au fost înlocuite. De exemplu, *peasnă* și *irmos*! Monahii știu mai bine aceste cuvinte pentru că, având în față zilnic textele bisericești, văd tipul de verset, tipul de rugăciune pe care-l citec, numit ca atare în text, deși nu-l mai rostesc cu glas tare. Alte exemple: *canon*, *poslanie* (care înseamnă ‘scrisoare’), *catavasie*, *stih*, *pripealăliță*, *petdesatniță*, *prochimen*, *cislă*, *citenie*, *diaconstă*, *itros*, *stiholog*, *stihologie* etc.

De asemenea, sunt numeroare slavonisme pe care le-a introdus în uz Dosoftei, dar care nu au un caracter tehnic. Le citez și pe ele, pentru a lua contact auditiv, dacă nu și vocativ-sentimental, cu aceste încercări ale lui Dosoftei, marele creator de limbă, de a rafina și o terminologie teologică. Iată, avem slavonismul, numai la el existent, *bogovidnic*, corespondentul slavon este la fel, *боговиднь* ‘care ține de viziunea divină’, *devestăvnic* înseamnă ‘virgin’, *a deistvui* ‘a acționa’, *idoloslujitel* ‘idolatra’, *inoplemenic* [‘de neam] *străin*, *plodnic* ‘roditor’, *podanină* ‘acordare’, *preobrajenie* ‘metamorfoză, transfigurare’, *săzdanie* ‘creatură’, *slavoslovi* ‘a lăuda, slăvi’, *țveatonosie* ‘faptul de a purta

[produce] flori', *văhod*, cuvânt care există și astăzi, 'intrare', *văslcnovenie*, care înseamnă 'vociferare', *văznesenie* 'exaltare', *vlastie* 'putere' ș.a.m.d.

Pagini din *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1683

Și, în fine, rămânând în aceeași sferă, iată câteva clase de asemenea creații lexicale spontane, tipice felului de a scrie în limba română al lui Dosoftei. Avem, mai întâi, creații derivate cu rădăcini aloglote, adică din alte limbi, din slavonă, din greacă mai ales, cărora li se adaugă sufixe românești, ceea ce contribuie la un fel de „românizare” a acestor rădăcini: *bezaconic* 'ilegal, fără de lege', *probrăzală*, *musicesc*, *iamvicesc*, *a ritorici*, *a titluí*, ultimele înseamnă, se înțelege, 'a da un titlu' sau 'a practica retorică’.

Avem apoi la Dosoftei creații lexicale derivate realizate exclusiv cu material morfematic românesc, cărora nu mai trebuie să le explicăm sensul, de exemplu, *bunățătător*, *cugetăreț*, *cugetit*, *înfeșit*, *a întregá*, *înviețător*, *góniță*, *făptariu*, *meserí*, *mortac* (nemuritor), *nemuritorie*, *nelutátec* ('ceva care e dincolo de pământ'), *uniciuone*, *viatic*, *vârtoșitură*.

Și, în fine, remarcăm și unele creații lexicale obținute prin compunere, un procedeu față de care limba română nu prea are afinități, spre deosebire de alte limbi, precum greaca, germana, rusa sau chiar maghiara, care practică cu mult mai ușurință compunerile lexicale. În limba română compunerea lexicală e mai

puțin productivă, dar găsim la Dosoftei unele creații lexicale de acest tip, de exemplu: *adebunătate, de-apoiurile, întâipusoare, supceriu* etc.

Ne putem pune întrebarea ce a existat înainte, care era nivelul limbii române scrise înainte de Dosoftei. Pentru a înțelege mai bine lucrurile, vom face o foarte scurtă și superficială prezentare sintetică. Între limbile romanice surori, limba română este ultima care vine la acest, ca să spunem așa, ospăț al limbilor populare devenite limbi de cultură sau limbi literare. Cel mai vechi text românesc scris, păstrat în arhivele săsești de la Brașov este, după cum se știe, o scrisoare din anul 1521 a boierului Neacșu din Câmpulung către judele sas al Brașovului, Hans Benckner. Desigur, s-a scris românește și înainte, dar mai ales din nevoi practice. Fragmentele de texte păstrate în documente scrise în slavonă sau latină, limbile de cultură curente ale vremii, atestă, ca și scrisoarea lui Neacșu, o apreciabilă maturitate și expresivitate a discursului. Începuturile propriu-zise ale scrisului litarar românesc le găsim însă în traduceri de texte bisericești, care au început cu circa 150 de ani înainte de Dosoftei. Este vorba de traduceri ale *Psaltirii* și ale *Faptele Apostolilor*, fermentul care a grăbit acest proces fiind răspândirea ideilor de reformă a Bisericii propuse în Apusul Europei mai ales de Martin Luther și Jean Calvin. Trăind în Transilvania sub un regim politic de orientare calvină, o parte din români s-au lăsat convinși că e bine să aibă măcar fragmente din Sfânta Scriptură și în limba lor. Așa au fost alcătuite așa-numitele manuscrise rotacizante, între care mai importante au fost *Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețeană* și *Psaltirea Hurmuzaki*. În a doua parte a secolului al XVI-lea, diaconul Coresi, cărturar, tipograf și om de afaceri, tipărește o serie întreagă de cărți, între care și *Psaltirea*, alături de două ediții ale *Cazaniei, Liturghierul* și *Apostolul*. Vine apoi momentul foarte important al activității mitropolitului Ardealului Simion Ștefan, de la Alba Iulia, ierarh care a tipărit *Noul Testament* (1648) și *Psaltirea* (1651), în două ediții absolut monumentale, inclusiv din punct de vedere tipografic.

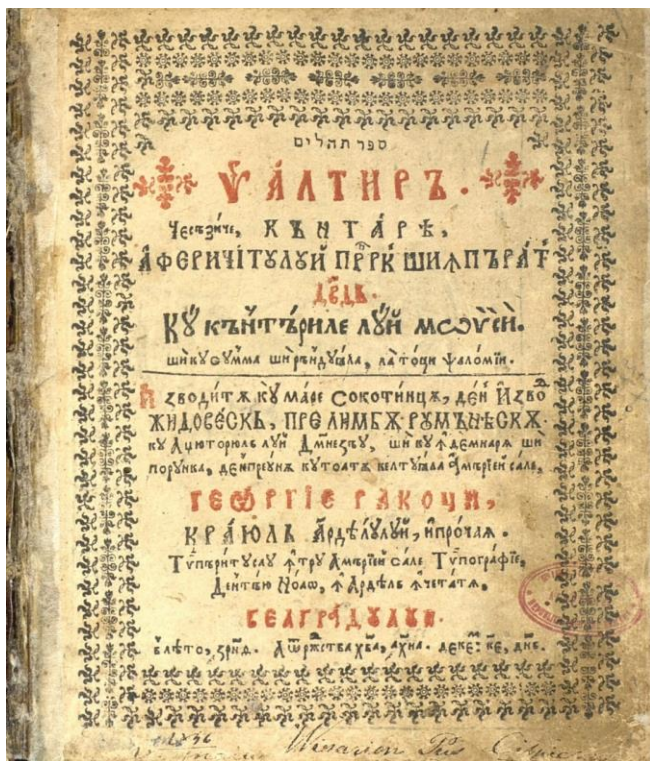
Aceste începuturi au un caracter strict confesional, religios, transpunerea în limba populară a *Vechiului Testament* și a *Noului Testament* fiind, cum spunem, un principiu central al doctrinelor reformatoare pentru care au militat Luther și Calvin. Relativ rapid, această principiu, care corespundea de altfel și așteptărilor multor alți credincioși creștini, a fost adoptat și de alții. În mediile ortodoxe din Răsăritul Europei, românii par să se afle printre primii care îl pun în practică. E bine de știut că, în general, oamenii bisericii, fie catolici, fie ortodocși, în special membrii clerului de pe treptele instituționale superioare, priveau cu neîncredere traducerea în limba populară a textelor sacre, nutrind credința sinceră, bazată pe milenara lor cultură ecleziastică, că nu se poate conversa, nu se poate dialoga cu Dumnezeu decât în limbile consacrate de tradiție și anume în ebraică, greacă, latină sau slavonă.

La români, se cuvine să remarcăm că primul înalt ierarh ortodox care și-a dat seama că transpunerea în limba poporului a mesajului biblic nu poate fi

împiedicată la nesfârșit a fost mitropolitul Varlaam al Moldovei. (Despre mitropolitul Simion Ștefan al Ardealului trebuie luată în seamă și presiunea politică exercitată de puterea de stat maghiară, calvinizantă!). Cu autoritatea pe care i-o confereau prestigiul cu totul special de care se bucura în spațiul ortodox (a organizat în 1642 un sinod panortodox la Iași, a fost un candidat reductibil la scaunul de patriarh ecumenic de la Constantinopol), Varlaam inițiază la Iași, în vremea domnitorului Vasile Lupu, un vast program de „românizare” a Bisericii din Moldova. La baza inițiativei sale – parafrazez cumva – pare să fi stat un raționament simplu: De ce să-i lăsăm pe alții să facă în limba noastră niște cărți necesare, pe care le putem face noi înșine?! Respingând explicit, inclusiv printr-o scriere polemică tipărită (*Răspuns împotriva Catehizmusului calvinesc*, Mănăstirea Dealu, 1645), doctrina calvină, Varlaam decide ca Biserica păstorită de el să preia asupra ei sarcina tipăririi textelor sfinte. Judicios și prudent, vajnicul mitropolit a început cu ceea ce era mai ușor de făcut, alcătuiind și tipărind *Cazania*, carte care conține predici. Fiindcă textele bisericești propriu-zis liturgice sunt mai greu de „românizat”, întrucât, între altele, sunt legate de melodica bizantină și de reținerile încă puternice ale clerului, pe acestea le-a lăsat pentru o etapă ulterioară. Dosoftei va fi cel care va continua inițiativa înaintașului său, de data aceasta fără nicio reținerere.

Așadar, calea deschisă de Varlaam a fost prefăcută de Dosoftei într-o veritabilă *via regia*, fiindcă în cele două decenii și ceva de activitate întreruptă de tot felul de evenimente politice blândul ierarh a reușit să alcătuiască și să tipărească, singur sau, poate, și cu ajutorul unor ucenici, cele șapte-opt cărți în limba română.

Revenind la *Psaltirea în versuri*, de la a cărei tipărire în 1673 numărăm anul acesta trei secole și jumătate, ar mai fi de lămurit încă un lucru. De ce această operă majoră și atât de specială a fost tipărită de Dosoftei la Unieș, în Polonia, și nu acasă, la Iași. Răspunsul este simplu și relativ cunoscut erudiților. Instalațiile tipografice de la Trei Ierarhi, cu care se tipăriseră *Cazania* lui Varlaam (1643) și *Pravila* lui Vasile Lupu (1646), se învechiseră, devenind inutilizabile. Sunt cunoscute eforturile lui Dosoftei de a cumpăra o tipografie cu caractere chirilice din Rusia. Există o corespondență cu patriarhul Ioachim de atunci al Moscovei și sunt documente care atestă că un vechi prieten, Nicolae Spătaru Milescu, fost și el implicat în procurarea respectivei tipografii. La vremea respectivă o tipografie completă reprezenta o investiție majoră, aproape un lux! Reușind în cele din urmă să își procure propria tipografie, Dosoftei purcede la punerea în practică a ambițiosului său plan literar și ecleziastic. Prin aceasta, marele poet dovedea că deține deopotrivă și remarcabile, cum am spune astăzi, abilități manageriale.

Psaltirea de la Bălgrad (Alba Iulia), 1651. Pagina de titlu

Ar mai rămâne acum de amintit câteva lucruri din ce știm despre eventualele modele pe care Dosoftei le-ar fi putut avea în versificarea psalmilor biblici. Înainte de a numi aceste modele, este nevoie să ne amintim că limbajul poetic reprezintă ipostaza sau nivelul suprem de funcționare a unei limbi istorice și se identifică deplin cu forma originală a limbii respective. Cazul unor poeți ca Dosoftei, a căror creație pare să izbucească din nimic, pune în evidență absurditatea aserțiunii poeticienilor structuraliști (un Jean Barthes, un Tzvetan Teodorov, între alții) care defineau limbajul poetic drept o abatere (*écart*) de la un nivel standard al limbii respective. Lucrurile, după cum vedem la Dosoftei, stau exact invers! De la ce nivel standard al limbii române s-ar fi putut abate Dosoftei construind miraculoasa sa limbă poetică?!!

Revenind acum la posibilele modele, cred că poezii se imită între ei în două feluri: într-un mod servil, și atunci avem de-a face cu niște epigoni, sau în așa fel încât rezultatul este cu totul diferit, iar în acest caz avem de-a face cu marii poeți. Marii poeți sunt aceia care reușesc să-și asume limba lor într-un mod inimitabil, unic și irepetabil. La fel cum, dacă citești sau auzi pentru prima dată un vers inedit scris de Eminescu, Arghezi sau Ion Barbu, spui imediat: E de Eminescu, de Arghezi sau de Ion Barbu, la fel este și cu Dosoftei. Este de ajuns

să auzi două versuri și îți dai imediat seama că acelea îi aparțin. Ofer cititorului, spre exemplu, chiar psalmul nr. 1 al lui Dosoftei:

Ferice de omul ce n-a merge/ În sfatul celor fără de lege/ Și cu răii nu va sta-n
cărare,/ Nici a ședea-n scaun de pierzare./ Ce voia lui va fi tot cu Domnul/ Și-n
legea lui ș-a petrece somnul,/ De să va-nvăța de zi, de noapte,/ Să-i deprinză
poruncile toate./ Și va fi ca pomul lângă apă,/ Carele de roadă nu să scapă./ Și
frunza sa încă nu-ș-va pierde./ Ce pre toată vremea va sta verde./ Și de câte
lucrează-i sporește,/ Și agonisita lui va crește./ Iară voi, necurațâi, ca pleava,/ De
sârg veț cunoaște-vă isprava./ Când s-a vântura dintr-are vravul,/ Vă veț duce
cum să duce pravul,/ Și cu grâul n-iț cădea-n fățare./ Ce veț fi suflaț cu
spulbărare./ Și la giudeț nu vă s-afla locul/ Să vă sculaț, ce-ț peri cu totul./ Nici
păcătoșii din dreapta/ Vor fi cu dreptii să-ș ia plata,/ Că celór dreptț Domnul le
vede/ Toată calea din scaun ce șede./ Și calea păgânilor cea strâmbă/ Va pieri, și
vor cădea-n grea scârbă.

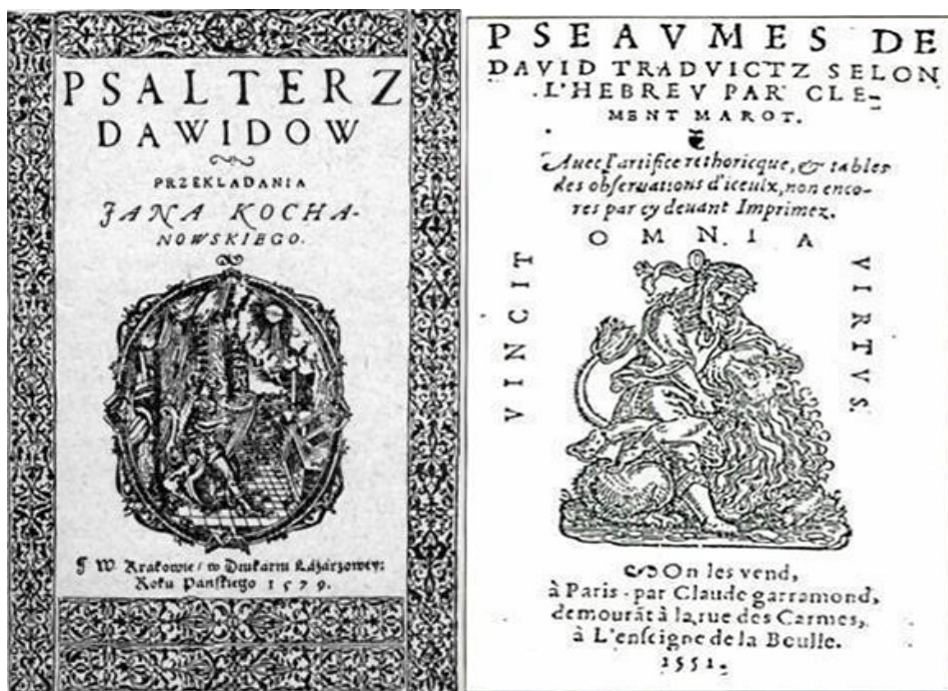
Insist asupra acestei idei, a unicității și inimitabilității limbajului poetic dosofteian, pentru că, după cum am mai arătat, mulți dintre istoricii literaturii noastre, inclusiv somități precum P. P. Panaitescu sau Sextil Pușcariu, depreciau *Psaltirea în versuri*, care ar fi fost compusă într-o limbă greoaie și greu de priceput! Ceea ce nu au înțeles acești iluștri înaintași era faptul că alcătuirea poetică a lui Dosoftei este rezultatul unei opțiuni de prefacere radicală a exprimării obișnuite și de atingere a expresivității absolute a limbii populare, chiar forțând adesea nu doar normele curente în scrisul epocii sale, ci chiar limitele structurale ale limbii. Lucrul acesta l-a înțeles cel mai bine profesorul Mihai Dinu, autorul celei mai comprehensive cărți despre Dosoftei („*Bătrânul nostru poet dintâi*”. *Incursiune în poezia și poetica dosofteiană*, 2007), în care se dovedește că marele poet aplică scheme și tipare metrice și ritmice rafinate, unele inventate de el, cele mai multe preluate din repertoriile de procedee prozodice și retorico-poetice clasice, prezente în manualele pe care trebuie să le fi avut poate și la școala superioară de la Trei Ierarhi din Iași, dar cu siguranță la școlile iezuite pe care le urmase în tinerețe în Polonia. Aceste tipare prozodice rafinate funcționau ca un motor sau ca un stimulent pentru deosebit de productiva inventivitate lexicală și sintactică.

Există astăzi în literatura universală probabil sute de încercări de a versifica psalmii biblici în numeroase limbi, la fel cum și la noi există peste cincispezece asemenea tentative. Pentru epoca sa, Dosoftei a fost însă unul dintre pionieri. Ca reper principal în acest sens este citat numele lui Clément Marot (1496-1544), un mare poet al Renașterii din Franța, și, de asemenea, polonul Jan Kochanowski (1530-1585), și el un mare poet în literatura țării lui. Este puțin probabil ca Dosoftei să fi avut în mână vreuna din edițiile psalmilor versificați ai poetului francez, în schimb este sigur că l-a citit cu interes și atenție pe poetul polon.

De la Kochanowski mitropolitul-poet a preluat versuri, structuri metrice complicate, versuri lungi sau mai scurte, folosind deseori metrul anapestic sau

pe cel dactilic, structuri specifice poeziei grecești și celei latinești, combinați cel mai adesea cu ritmul iambic, care rămâne dominant.

În concluzie, Dosoftei este un mare poet, dar nu și unul popular. Înțelegerea subtilităților poeziei dosofteiene presupune, pe lângă o bună inițiere în limba română literară veche, și instrumente de lucru adecvate, care să faciliteze lectura. Primul și cel mai important dintre aceste instrumente este ediția critică a *Psaltirii în versuri*, publicată în 1978 de Nicolae A. Ursu, prevăzută cu un excelent studiu introductiv al lui Alexandru Andriescu și cu un bogat și indispensabil glosar. Un psalm de Dosoftei trebuie citit cu glas tare și apoi recitat și asumat. Poezia lui Dosoftei, ca și, în general, marea poezie, nu este facilă. În plus, avem la el un salt spectaculos, Dosoftei fiind creatorul primului și, până la Eminescu, al singurului limbaj poetic românesc autentic.

Psaltirile versificate ale poetilor Clément Marot și Jan Kochanowski